

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

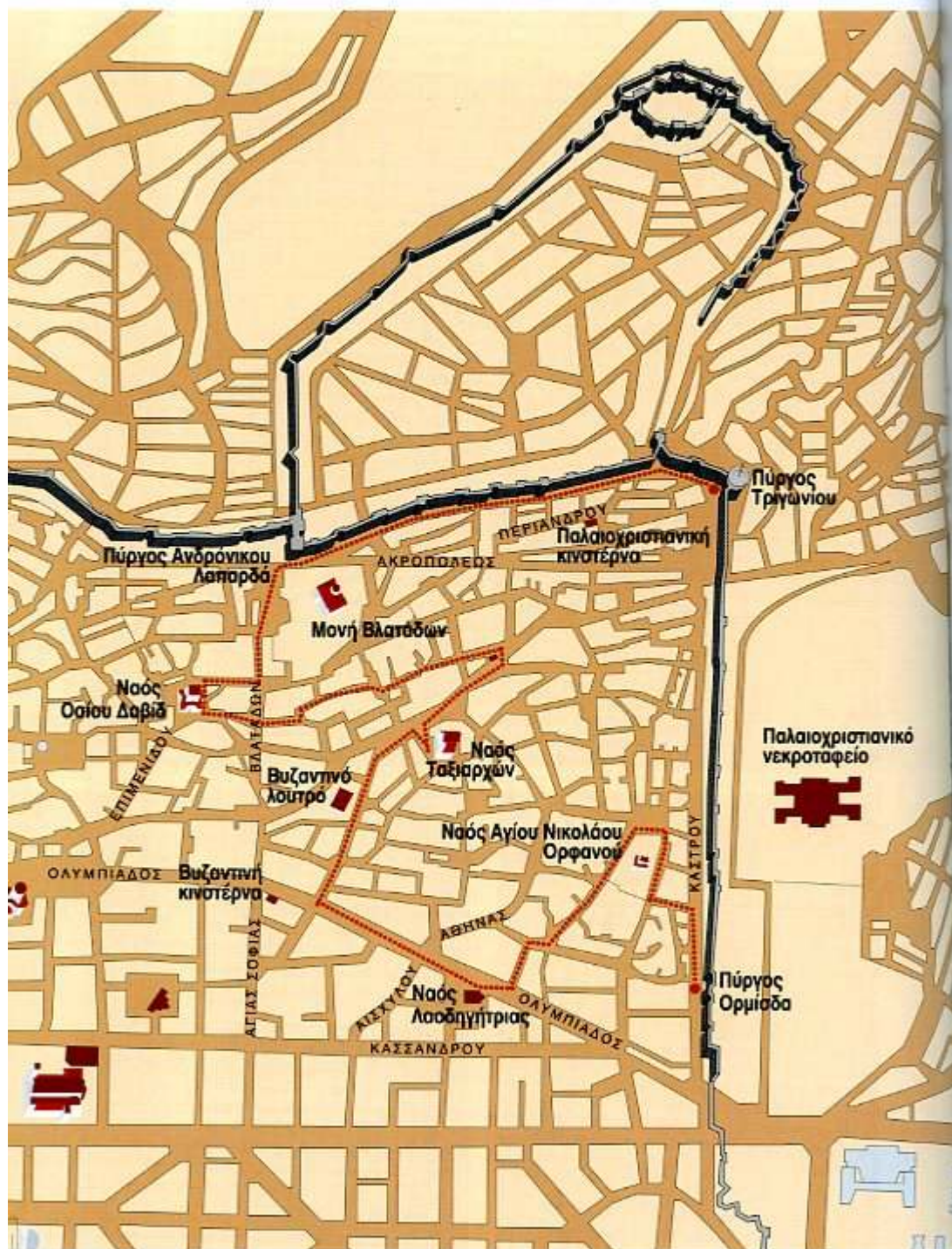
Έφορος Αρχαιοτήτων

Α. ΤΟΥΡΤΑ

Δρ. Αρχαιολογίας

ΠΕΡΙΠΑΤΟΙ
ΣΤΗ **Β**ΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΠΟΝ

ΣΤΑ ΔΡΟΜΑΚΙΑ ΤΗΣ ΑΝΩ ΠΟΛΗΣ

Από τον Πύργο του Ορμίοδα στον Πύργο του Τριγωνίου.
Το παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο, ο Άγιος Νικόλαος Ορφανός,
η Λαοδηγήτρια, η βυζαντινή κινστέρνα, το βυζαντινό λουτρό, οι ναοί των
Ταξιαρχών και του Οσίου Δαβίδ, η Μονή Βλατιάδων, η παλαιοχριστιανική κινστέρνα

76

Ο επισκέπτης της Ροτόντας που θα ήθελε στη συνέχεια να περιπλανηθεί στα δρομάκια της Ανω Πόλης και να δει τα μνημεία που βρίσκονται εδώ, μπορεί να εισχωρήσει σ' αυτήν παρακολουθώντας την πορεία του τείχους που περνά ανατολικά από τη Ροτόντα, παράλληλα προς την οδό Μελενίκου. Στο ύψος του Νοσοκομείου «Γ. Γεννηματάς» το τείχος κάμπτεται αριστερά. Η ευθύγραμμη συνέχειά του, πάνω από την οδό Αγίου Δημητρίου, καταστράφηκε παλαιότερα κατά τη διάνοιξη αυτής της οδού και πιο πρόσφατα της οδού Ολυμπιάδος. Αμέσως μετά συνεχίζει την πορεία του βόρεια με δύο τριγωνικούς προβόλους – οι οποίοι αποκαλύφθηκαν μετά την κατεδάφιση του τουρκικού κτιρίου İslahhane στους σεισμούς του 1978 – και κατόπιν με ορθογώνιους πύργους, καθώς το τείχος ανεβαίνει την πλαγιά του λόφου. Ο ορθογώνιος πύργος απέναντι από το νεκροταφείο των Διαμαρτυρομέ-

νων, στην οδό Κάστρων, είναι αυτός που διατηρεί την πλίνθινη επιγραφή με το όνομα του Ορμίοδα.

Ακριβώς απέναντι από τα τείχη, στο χώρο του Νοσοκομείου «Άγιος Δημήτριος», ανασκάφηκε σταδιακά από το 1978 ένα οργανωμένο παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο, το οποίο έδωσε ενδιαφέρουσες ταφικές τοιχογραφίες και επιτύμβιες επιγραφές.

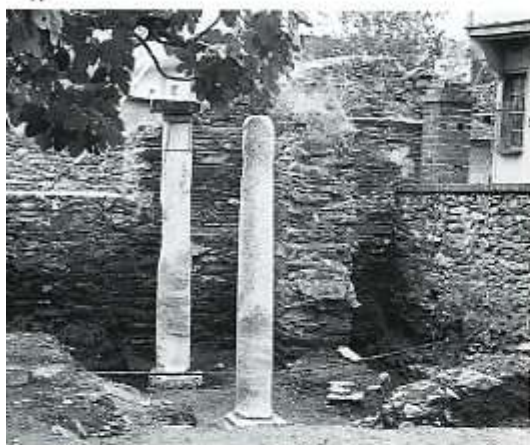
Οι οδοί Κορίνης, Αχιλλέως και Δεινάρχου διατρύπουν το ανατολικό τείχος και οδηγούν τον επισκέπτη στο δαίδαλο των μικρών δρόμων της Ανω Πόλης. Η περιοχή αυτή αποτελούσε το 19ο αι. τη μεγαλύτερη μουσουλμανική συνοικία (Ahmet Sübasi) της Θεσσαλονίκης και διατηρεί ακόμη και σήμερα πολλά από τα παλιά της σπίτια.

Ανάμεσα στην οδό Αποστόλου Παύ-

76. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Οι αγίες Αικατερίνη και Ειρήνη (λεπτομέρεια).

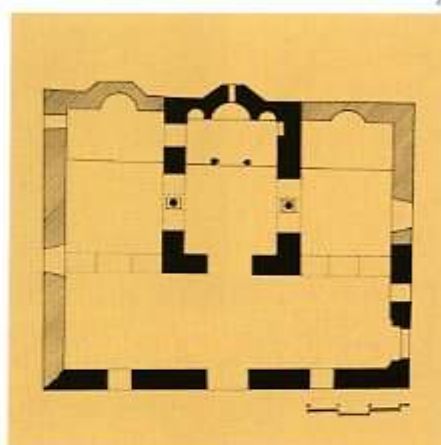
77. Ο ναός του Αγίου Νικολάου Ορφανού.
Το πρόπυλο.

78. Άγιος Νικόλαος Ορφανός.
Κάτοψη επάρχουσας κατάστασης.

79. Άγιος Νικόλαος Ορφανός.

80. Άγιος Νικόλαος Ορφανός.
Θαύματα του αγίου Νικολάου.

λου και στην οδό Ηροδότου βρίσκεται ο ναός του **ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΟΡΦΑΝΟΥ**, μέσα σε μεγάλη περιφραγμένη αυλή. Ιδρύθηκε στη δεύτερη δεκαετία του 14ου αι. ως καθολικό μονής. Από το μοναστηριακό συγκρότημα σώζονται, εκτός από το καθολικό, ελάχιστα λείψανα της εισόδου του προπέλου με τους δύο κίονες, επί της οδού Ηροδότου, πράγμα που σημαίνει ότι ο σημερινός δρόμος διατήρησε τη χάραξη της παλιάς βυζαντινής οδού.

Σε πατριαρχικά έγγραφα του 1635 και 1638 της Μονής Βλατάδων, μετόχι της οποίας υπήρξε ο ναός κατά την Τουρκοκρατία, απαντά με την ονομασία «Άγιος Νικόλαος Ορφανός», ενώ

σε κώδικα του 1745 ως «Άγιος Νικόλαος των Ορφανών». Οι προσωνυμίες αυτές συσχετίστηκαν είτε με τον ιδρυτή ή την οικογένεια των ιδρυτών του ναού, είτε ακόμα με τη φιλανθρωπική δραστηριότητα προς τα ορφανά και τις χήρες του πάτρωνα του ναού αγίου Νικολάου, δραστηριότητα που ιδιαίτερα εκθειάζεται στο Βίο του.

Για την ταυτότητα του κτίστωρα διατυπώθηκαν πολλές απόψεις. Παλαιότερα, Έλληνας μελετητής υποστήριξε ότι ιδρυτής του ναού ήταν ο Νίκων Σκουτέριος Καπανδρίτης Ορφανός, βασιζόμενος στις βραχυγραφίες ονόματος σε πλάκα σαρκοφάγου, η οποία επαναχρησιμοποιήθηκε στην επιστροφή του δαπέδου του ναού.

81. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Άποψη των τοιχογραφιών στο βόρειο τοίχο του νοτίου σκέλους του περιστώου.

82. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Σκηνές από το Βίο του αγίου Γερασίμου του Ιορδανίτη.

83. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Ο Γάμος στην Κανά.

84. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Η Συνάντηση του Χριστού με τη Σαμαρείτιδα (λεπτομέρεια).

85. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Η Μετάληψη των αποστόλων.

Αντίθετα, σέρβος μελετητής, ερμηνεύοντας λανθασμένα σερβικές πηγές, ταύτισε το ναό με τη Μονή Φιλοκάλου, και τοποθέτησε την ίδρυσή του στα τέλη του 12ου αι., θεωρώντας ως ιδρυτή του τον άγιο Σάββα των Σέρβων και ως ανακαινιστή του, στις αρχές του 14ου αι., το σέρβο κράλη Μιλούτιν. Σήμερα η επικρατούσα επιστημονική άποψη δέχεται ως κτήτορα του ναού τον Μιλούτιν, συνδυάζοντας τις μαρτυρίες των σερβικών πηγών που αναφέρουν την ίδρυση από μέρους του στη Θεσσαλονίκη ναών και παλατιών και τις απεικονίσεις,

81

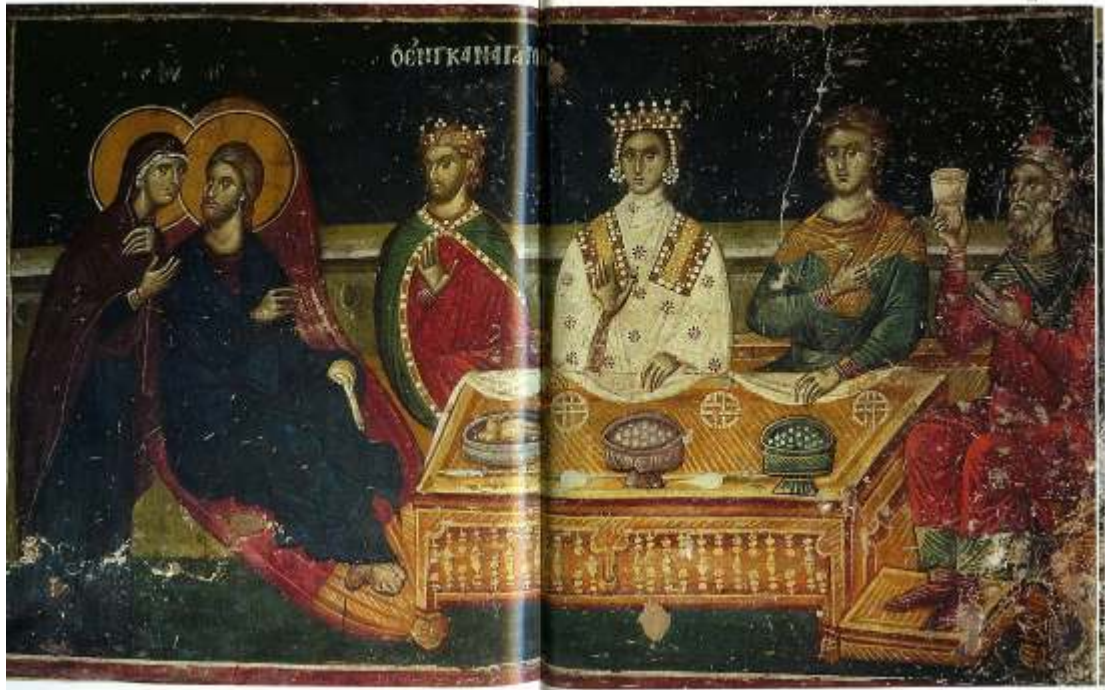
82

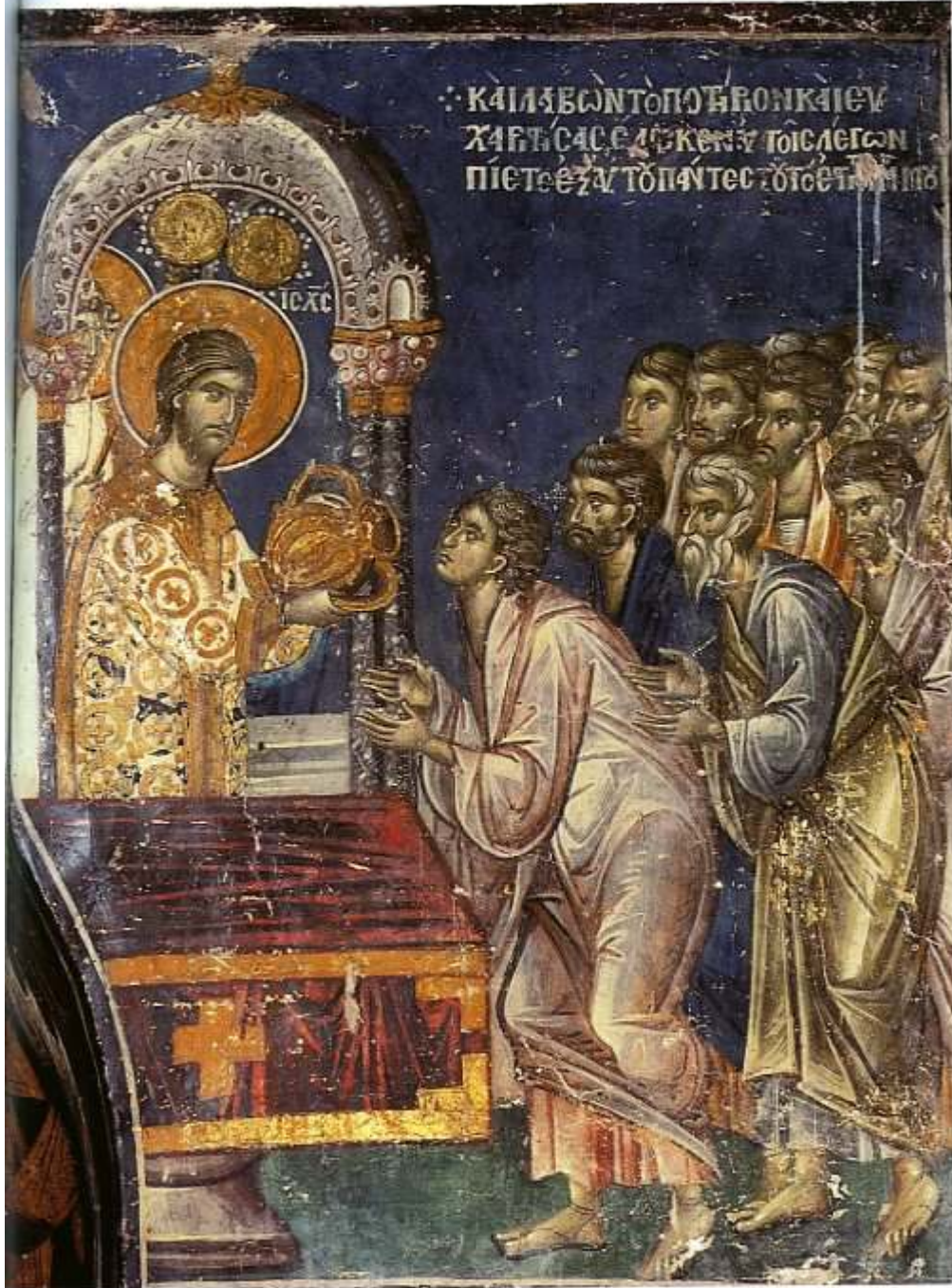
στις τοιχογραφίες του ναού, του αγίου Γεωργίου του Γοργού και του αγίου Κλήμη Αχρίδος. Οι δύο άγιοι λατρεύονταν ιδιαίτερα στο σερβικό κράτος, μάλιστα ο πρώτος ήταν προσιάτης της σερβικής δυναστείας και του Μιλούτιν. Ο σέρβος ηγεμόνας, λόγω του γάμου του με τη βυζαντινή πριγκίπισσα Σιμωνίδα, διατηρούσε στενούς δεσμούς με τη Θεσσαλονίκη και την επισκεπτόταν συχνά με τη σύζυγό του, αφού διέμενε εδώ η πεθερά του Ειρήνη Παλαιολογίνα. Ο ναός σήμερα δεν σώζει την αρχική του μορφή, που θα ήταν αυτή της

τρίκλιτης βασιλικής. Τον πυρίνα του αποτελεί μια μακρόστενη ξυλόστεγη αίθουσα που περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές με περίστωο. Το περίστωο καλύπτεται με μονόριχτες στέγες, σε χαμηλότερη στάθμη από αυτήν του κεντρικού χώρου, και απολήγει ανατολικά σε δύο συμμετρικά παρεκκλήσια. Ο κυρίως ναός επικοινωνεί με το βόρειο και νότιο σκέλος του περιστώου με δίλοβα τοξωτά ανοίγματα και με το δυτικό, που χρησιμεύει ως νάρθηκας, με μικρή είσοδο. Η τοιχοδομία είναι λιτή και αποφεύγεται σ' αυτήν η ποικιλία του

κεραμοπλαστικού διακόσμου, τόσο χαρακτηριστική στους παλαιολόγειους ναούς της πόλης.

Ο γλυπτικός διάκοσμος περιορίζεται στα επαναχρησιμοποιημένα παλιохριστιανικά κιονόκρανα, με δύο σειρές φύλλων πριονωτής άκανθας, και στο σύγχρονο με το ναό μαρμάρινο

τέμπλο, το οποίο βρίσκεται στη θέση του σχεδόν ακέραιο.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος είναι από τους πληρέστερα διατηρούμενους σε ναούς της Θεσσαλονίκης και με τη σαφήνεια του εικονογραφικού του προγράμματος εκφράζει την κλασική αντίληψη της παλαιολόγειας

ζωγραφικής του τοίχου. Η ιερή ιστορία καταγράφεται σε επάλληλες ζώνες, σύμφωνα με την τάξη που ισχύει για την τοιχογράφηση των βυζαντινών ναών η οποία συμβολίζει και αντανακλά την ιεραρχία της επουράνιας Εκκλησίας.

Στον κυρίως ναό, χαμηλά, απεικονίστηκαν στρατιωτικοί και ιερατικοί άγιοι, ολόσωμοι και σε προτομές.

χο, ιστορήθηκαν τα Πάθη με παρέμβλητη, από τον κύκλο του Δωδεκαώρου, τη σκηνή της Κοίμησης της Θεοτόκου πάνω από τη δυτική είσοδο. Οι Δώδεκα μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης και σκηνές που εξιστορούν τα μετά την Ανάσταση γεγονότα καταλαμβάνουν τα ψηλότερα μέρη των τοίχων του κυρίως ναού και του Ιερού Βήματος. Στο χώρο αυτό,

87

Ιδιαίτερη σημασία για το εσχολογικό τους νόημα έχουν οι παραστάσεις – κοντά στο Ιερό Βήμα – της Παναγίας Παράκλησης και του Χριστού Σωτήρα, και των συνοδευτικών τους αγίων Ιωάννη του Προδρόμου και Ιωάννη του Θεολόγου. Ψηλότερα, στο βόρειο, νότιο και δυτικό τοί-

86. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Το τέμπλο.

87. Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Παναγία η «Αχειροποιήτος» και οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ.

όπου τελείται το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, απεικονίστηκαν θέματα με συμβολικό νόημα: στην κόγχη η Θεοτόκος δεομένη ανάμεσα σε δύο αρχαγγέλους και κάτω από αυτήν ο Μελισμός με ιεράρχες που συλλειτουργούν. Ιεράρχες και Πατέρες της Εκκλησίας ιστορήθηκαν και στους κάθετους τοίχους του Ιερού, ενώ πάνω από αυτούς, στον ανατολικό τοίχο, τοποθετήθηκαν η παρά-

σταση της Κοινωνίας των Αποστόλων και το άγιο Μανδήλιο.

Στο βόρειο σκέλος της στοάς, στο νότιο τοίχο, απεικονίστηκαν κάτω ολό-

88. Άγιος Νικόλαος Οργανός. Αποψη των τοιχογραφιών στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού.

89. Άγιος Νικόλαος Οργανός. Ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρων.

90. Άγιος Νικόλαος Οργανός. Ο άγιος Αρτέμιος.

σώμες αγίες και ψηλότερα, σε δύο ζώνες, σκηνές από τον Ακάθιστο Ύμνο. Στο νότιο σκέλος της σιοάς, στο βόρειο τοίχο, εξιστορούνται κάτω επεισόδια από το Βίο του αγίου Γερασίμου του Ιορδανίτη και η Φλεγόμενη Βάτος από τον κύκλο των βιβλικών προεικονίσεων της Παναγίας. Στον ίδιο τοίχο ψηλότερα απεικονίζονται σκηνές από τα Θαύματα. Στο νάρθηκα τέλος σώζονται, εκτός από τη ζώνη των αγίων, ένας εκτεταμένος κύκλος από το Βίο του αγίου Νικολάου και σκηνές από τα Μηνολόγια.

Οι τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου τοποθετούνται χρονικά στη δεκαετία 1310-1320 και αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα ζωγραφικά σύνολα του πρώιμου 14ου αι., όχι μόνο της Θεσσαλονίκης αλλά και του ευρύτερου χώρου της Μακεδονίας και της Σερβίας. Στις αρετές

91

του ανώνυμου ζωγράφου τους λογαριάζονται η σαφήνεια στην αφήγηση της ιερής ιστορίας, που περιορισμένη στο ουσιαστικό καθίσταται εύληπτη στους πιστούς, η προσήλωση στο μέτρο, η χρωματική ευαισθησία και η ωριμότητα στο χειρισμό των ζωγραφικών μέσων. Οι τοιχογραφίες αυτές συνδέονται με το έργο του ζωγράφου Γεωργίου Καλλιέργη

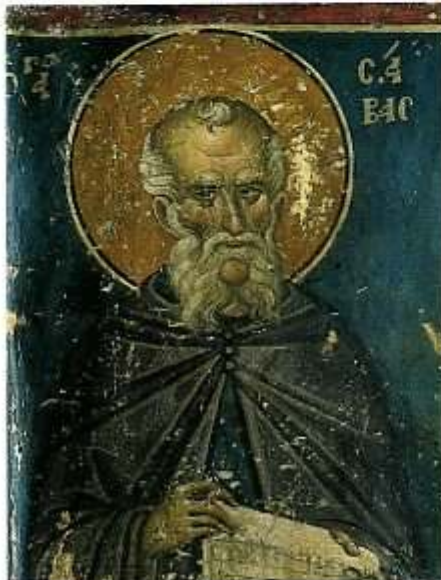
91. Άγιος Νικόλαος Οργανός. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

92. Άγιος Νικόλαος Οργανός. Ο άγιος Γεώργιος ο Γοργός.

93. Άγιος Νικόλαος Οργανός. Ο άγιος Σάββας.

94. Άγιος Νικόλαος Οργανός.
Ο οίκος ΙΣΤ' του Ακάθιστου Ύμνου.

95. Άγιος Νικόλαος Οργανός.
Ο άγιος Νικόλαος.

στη Βέροια, με ορισμένα έργα των θεσσαλονικέων ζωγράφων Μιχαήλ Ασπραπά και Ευτυχίου, οι οποίοι διακόσμησαν για λογαριασμό του κράτη Μιλούτιν πολλούς ναούς της επικράτειάς του, καθώς και με τις τοιχογραφίες της αγιορέφικης Μονής Χελανδαρίου, των οποίων χορηγός υπήρξε επίσης ο Μιλούτιν. Κατευθυνόμενος κανείς προς τη βυ-

κε το 14ο αι. Η επωνυμία της οφείλεται στον κτήτορά της Λαγουδιάτη ή Λαγουδάτη. Κατά την Τουρκοκρατία ονομαζόταν *Tavşan Manastır* (μοναστήρι του λαγού) και η επωνυμία αυτή σχετίζεται με την παράδοση σύμφωνα με την οποία η απόκρυψη ενός λαγού εδώ, έγινε αιτία της ανεύρεσης της εικόνας της Παναγίας και του αγίασματος που υπάρχει έως σήμερα

96

ζαντινή κινστέρνα της οδού Ολυμπιάδος συναντά στη διασταύρωση των οδών Ολυμπιάδος και Ιουλιανού την εκκλησία της **ΛΑΓΟΥΔΙΑΝΗΣ** ή **ΛΑΟΔΗΓΗΤΡΙΑΣ**, αφιερωμένη στη Θεοτόκο Ζωοδόχο Πηγή. Η εκκλησία ανακαινίστηκε στις αρχές του 19ου αι. με δαπάνες του έμπορα Κανταντζόγλου και κατέλαβε τη θέση παλαιότερου καθολικού γυναικείας μονής. Η μονή αυτή υπήρξε μετόχι της Μονής Βλατάδων και από έγγραφα της τελευταίας προκύπτει ότι πιθανότατα ιδρύθη-

και στο οποίο οφείλεται η αφιέρωση του ναού στη Ζωοδόχο Πηγή. Το αγίασμα βρίσκεται στο παρεκκλήσιο που προσκολλάται στη νότια πλευρά του ναού. Ο ναός ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με γυναικωνίτη, ο οποίος είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στη Μακεδονία και αποτελεί σχεδόν τον κανόνα της μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής των εκκλησιών της Θεσσαλονίκης.

Λίγο ψηλότερα, στην οδό Ολυμπιάδος βρίσκεται η βυζαντινή **ΚΙΝΣΤΕΡΝΑ**

139. Άγιοι Απόστολοι. Κάτοψη.

140. Ο ναός των Αγίων Αποστόλων.
Αποψη από ΒΑ.

141. Άγιοι Απόστολοι. Λεπτομέρεια
κεραμοπλαστικού διακόσμου.

142. Άγιοι Απόστολοι. Ο τρούλος και ο ΝΑ
τρουλίσκος του περιστώου.

141

Ο επισκέπτης της Αγίας Αικατερίνης, που θα ήθελε στη συνέχεια να κατευθυνθεί προς το Λιμάνι, μπορεί να κάνει τη διαδρομή αυτή ακολουθώντας την πορεία του δυτικού τείχους προς νότια. Στην αρχή της οδού Αγίου Δημητρίου – που συμπίπτει με τη θέση της Ληταίας Πύλης – βρίσκεται στα νότια ο ναός των ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ, άλλοτε καθολικό μονής. Η σημερινή του ονομασία οφείλεται στη λαϊκή δοξασία περί κάλυψης του ναού με δώδεκα θόλους που συμβόλιζαν τους αποστόλους. Κατά πάσα πιθανότητα όμως το καθολικό ήταν αφιερωμένο στην Παναγία, καθώς πιστοποιούν το θεματολόγιο των τοιχογραφιών του περιστώου του ναού και η απεικόνιση του δεύτερου κτήτορα με την Παναγία. Το μοναστήρι ιδρύθηκε με χορηγία του Πατριάρχη Νίφωνος Α, μεταξύ

142

143. Άγιοι Απόστολοι. Ψηφιδωτά τρούλων.
Προφήτες.

144. Άγιοι Απόστολοι. Ψηφιδωτή παράσταση
της Ανάστασης (λεπτομέρεια).

φέρεται ο ηγούμενός της και μαθη-
τής του Νίφωνος, Παύλος, που απα-
θανατίστηκε γονατιστός μπροστά
στην ένθρονη βρεφοκρατούσα Θεο-
τόκο στην παράσταση που βρίσκε-
ται στον ανατολικό τοίχο του νάρ-
θηκα, πάνω από τη βασιλείο πύλη.

143

των ετών 1310-1314. Το κτητορικό
έργο του Πατριάρχη διακονίζουν
τρεις επιγραφές στο ναό, οι οποίες
αναφέρουν το όνομα, το αξίωμα και
την ιδιότητά του ως κτήτορα. Η πρώ-
τη επιγραφή αναγράφεται στο μαρ-
μάρινο υπέρθυρο της δυτικής εισό-
δου. Η δεύτερη, με μορφή μονο-
γραμμάτων, βρίσκεται στα επιθήμα-
τα τριών κιονοκράνων της δυτικής
όψης. Η τρίτη, πάλι με συμπλήματα
αλλά πλίνθινη, βρίσκεται στη δυτική
και στη νότια όψη του ναού.

Δεύτερος κτήτορας της μονής ανα-

Τις σχετικές πληροφορίες για την
ταυτότητά του και τη σχέση του με
τον Νίφωνα δίνει η επιγραφή που
τον συνοδεύει. Μεταξύ των ετών
1520-1530 ο ναός μετατράπηκε σε
τζαμί από τον Cezeri Kasım Paşa,
του οποίου πήρε και το όνομα. Ονο-
μαζόταν όμως και Soğuk Su τζαμί
(του κρύου νερού) από την παρακεί-
μενη κινστέρνα.

Από το μοναστηριακό συγκρότημα
διατηρούνται σήμερα, εκτός από το
καθολικό, ο πυλώνας στα νοτιοδυτι-
κά του και η κινστέρνα στα βορειο-

δυτικά του. Το μοναστήρι καταλάμβανε μεγάλη έκταση αν υπολογίσει κανείς πως η μία διάσταση της αυλής του - μεταξύ του πυλώνα και της κινστέρνας - φθάνει τα 115 μ. Τη σπουδαιότητα του πατριαρχικού ιδρύματος μαρτυρούν όχι μόνο η έκτασή του αλλά και η λαμπρότητα του αρχιτεκτονήματος και του εσωτερικού διακόσμου του, καθώς και το μέγεθος και η επιμέλεια της κατασκευής και των υπόλοιπων κτισμάτων. Ο πυλώνας, του οποίου σώζονται σήμερα δύο τοίχοι, ήταν ένα

επιβλητικό πυργοειδές κτίριο. Η μεγάλη κινστέρνα, επιμελημένης τοιχοδομίας με κεραμοπλαστικό διάκοσμο στη νότια όψη της, μαρτυρεί με τη χωρητικότητά της το μεγάλο αριθμό των μοναχών που εξυπηρετούσε και τον πλούτο της μονής.

Το καθολικό ανήκει στον τύπο των σύνθετων τετρακίονιων σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών με νάρθηκα και περίστωο στις τρεις πλευρές. Το περίστωο απολήγει ανατολικά σε παρεκκλήσια και στεγάζεται με τέσσερις τρουλίσκους στις γωνίες, εκ των οποίων οι δύο δυτικοί είναι εσωτερικά πυχωτοί. Στην ανατολική όψη κυριαρχεί η μεγάλη επάπλευρη κόγχη του Ιερού Βήματος που περιβάλλεται από τις μικρότερες τρίπλευρες κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού.

Οι αναλογίες του κτιρίου είναι εξαιρετικά αρμονικές και οι όψεις του ποικίλλονται με αψιδώματα, κόγχες και πλίνθινους ημικιονίσκους, ενώ ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος, ιδίως στην ανατολική πλευρά, είναι πλουσιότατος. Το εσωτερικό του κυρίως ναού φωτίζεται άπλετα από τα μεγάλα τρίλοβα ανοίγματα στα τύμπανα των κεραιών του σταυρού και τα παράθυρα του κεντρικού δεκάπλευρου τρούλου. Το πλήθος των ανοιγμάτων κάνει τους τρούλους διάτρητους και ανάλαφρους. Την κομψότητα του κτιρίου επέτεινε το αρχικό καμπύλο γείσο που περιέτρεχε την κυβική βάση του μνημείου ακολουθώντας τους κυματισμούς των τόξων. Το γείσο αυτό αντικαταστάθηκε στην Τουρκο-

κρατία με το σημερινό ευθύγραμμο. Την ίδια εποχή ο ναός υπέστη και άλλες αλλοιώσεις με βασικότερες την κατάργηση των τριβήλων ανοιγμάτων του εσωνάρθηκα και την κατεδάφιση του καμπαναριού μπροστά από τη δυτική είσοδο.

Η λαμπρή – ακόμη και στη σημερινή αποσπασματική της κατάσταση – ψηφιδωτή διακόσμηση του ναού πραγματοποιήθηκε χάρη στην πατριαρχική χορηγία του Νίφωνος, μιας και τέτοιου είδους έργα ήταν εξαιρετικά δαπανηρά. Ο Πατριάρχης σκόπευε να διακοσμήσει τα άνω μέρη του ναού με ψηφιδωτά και να επενδύσει τα κάτω μέρη με πλάκες μαρμάρου, προφανώς κατά μίμηση ναών της Κωνσταντινούπολης και μάλιστα της Μονής της Χώρας, την οποία φαίνεται ότι είχε ως πρότυπο. Όμως η καθαίρεσή του από τον πατριαρχικό θρόνο το 1314 δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει το φιλόδοξο έργο του και η ψηφιδωτή διακόσμηση περιορίστηκε στον κυρίως ναό, στα μέρη πάνω από τον κοσμήτη.

Τα ψηφιδωτά απεικονίζουν στον κεντρικό τρούλο τον Παντοκράτορα σε προτομή, περιστοιχισμένο από δέκα ολόσωμους προφήτες. Χαμηλότερα, στα σφαιρικά τρίγωνα, απεικονίστηκαν οι τέσσερις ευαγγελιστές και ανάμεσά τους το άγιο Μανδήλιο στη βάση του τρούλου. Σκηνές από το Δωδεκάορτο διατηρήθηκαν στις καμάρες των κεραιών του σταυρού, σε δύο τόξα και στο δυτικό τοίχο. Έτσι παριστάνονται η Γέννηση και η Βάπτισμα στη νότια καμάρα του σταυ-

ρού, η Μεταμόρφωση και η Βαΐοφόρος στη δυτική, η εις Άδου Κάθοδος και η Σταύρωση στη βόρεια, ενώ μικρό μέρος του Ευαγγελισμού και της Υπαπαντής διακρίνονται πάνω από τα τόξα που συνδέουν το βορειοανατολικό κίονα με το βόρειο τοίχο του ναού και το νοτιοδυτικό κίονα με το νότιο τοίχο αντίστοιχα. Στο δυτικό τοίχο διασώθηκε τμήμα της Κοίμησης της Θεοτόκου, ενώ δώδεκα ολόσωμοι άγιοι απεικονίζονται στο δυτικό μέρος του ναού και δύο άλλοι άγιοι σε προτομή πάνω από το τρίλοβο παράθυρο της βόρειας πλευράς.

Τα ψηφιδωτά των Αγίων Αποστόλων – από τα τελευταία δείγματα αυτού του είδους της διακόσμησης στο Βυζάντιο – αποτελούν μαζί με τα αντίστοιχα της Μονής της Χώρας και της Παμμακαρίστου στην Κωνσταντινούπολη τις κορυφαίες εκδηλώσεις της τέχνης της παλαιολόγειας περιόδου. Οι έντονες αναμνήσεις στοιχείων της ελληνιστικής αρχαιότητας στα ψηφιδωτά των Αγίων Αποστόλων, ορατές στην απόδοση των σωμάτων και των ενδεδυμάτων τους, η αποτύπωση των συναισθημάτων στα πρόσωπα και η τάση για την απόδοση του πραγματικού τα διαφοροποιούν από τα ιδεαλιστικού χαρακτήρα έργα της Πρωτεύουσας.

Εξίσου υψηλής ποιότητας είναι και οι τοιχογραφίες με τις οποίες συμπλήρωσε τη διακόσμηση του καθο-

146

147

λικού ο ηγούμενος Παύλος, ακολουθώντας το εικονογραφικό πρόγραμμα που κατάρτισε ο Πατριάρχης Νέφων, καθώς αφήνει να εννοηθεί η ενότητα σύλληψης στη διακόσμηση. Ακόμητες έμειναν η αφίδα και η καμάρα του Ιερού Βήματος. Στα κάτω μέρη των τοίχων του Ιερού, του κυρίως ναού, του περιστώου και του εσωνάρθηκα, απεικονίστηκαν μορφές ιεραρχών, διακόνων, ασκητών, μαρτύρων και στρατιωτικών αγίων. Στα άνω μέρη των τοίχων του περιστώου και του εσωνάρθηκα παριστάνονται σκηνές από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, από το Βίο της Παναγίας και του Προδρό-

146. Άγιοι Απόστολοι. Ψηφιδωτή παράσταση της Γέννησης.

147. Άγιοι Απόστολοι. Η σκηνή του λουτρού από τη Γέννηση.

148, 149. Άγιοι Απόστολοι. Οι βοσκοί από τη Γέννηση.

148

149

μον, το μαρτύριο του αγίου Δημητρίου, οι Σαραντά Μάρτυρες καθώς και παραστάσεις εμπνευσμένες από υμνολογικά κείμενα.

Στον ανατολικό τοίχο του νότιου σκέλους του περιστώου ξεχωρίζει η απεικόνιση της Ρίζας Ιεσσαί, που αναφέρεται στη γενεαλογία της Παναγίας. Στον ίδιο χώρο οι παραστάσεις από την Παλαιά Διαθήκη, που επιλέχθηκαν να ιστορηθούν, αναφέρονται και πάλι στην Παναγία, καθώς αποτελούν προεικονίσεις της. Σκηνές από τη Γέννηση και την παιδική ηλικία της Παναγίας παριστάνονται και στον εσωνόρθο. Εδώ κορυφαίες συνθέσεις αποτελούν πά-

150. Άγιοι Απόστολοι. Ψηφιδωτή παράσταση της Κοίμησης της Θεοτόκου. Οι απόστολοι.

151. Άγιοι Απόστολοι. Ψηφιδωτή παράσταση της Βαϊοφόρου.

152. Άγιοι Απόστολοι. Βαϊοφόρος. Οι Εβραίοι.

150

νω από τη δυτική είσοδο η παράσταση του χεριού του Θεού που κρατεί τις ψυχές των δικαίων κεκοιμημένων, με μορφή σπαργανωμένων βρεφών και ακριβώς απέναντι, πάνω από τη βασιλείο πύλη προς τον κυρίως ναό, η ένθρονη Βρεφοκρατούσα Παναγία με τους δύο αγγέλους, στα πόδια της οποίας προσπίπτει ο ηγούμενος Παύλος.

Στο δυτικό και στο βόρειο σκέλος του περισιώου ιστορήθηκαν ευαγγελικά επεισόδια. Στο νότιο τοίχο του βόρειου σκέλους ξεχωρίζει η εικαστική απόδοση του ύμνου που ψάλλεται την παραμονή των Χριστουγέννων,

«Τι σοι προσενέγκωμεν Χριστέ», ο οποίος και πάλι σχετίζεται με τη Θεοτόκο. Το βόρειο παρεκκλήσιο, που είναι αφιερωμένο στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, ιστορήθηκε με σκηνές του Βίου του από τις οποίες ξεχωρίζουν για την ωραιότητά τους το Δείπνο του Ηρώδη με το χορό της Σαλώμης στο βόρειο τοίχο και απέναντι η Γέννηση του Προδρό-

153. Άγιοι Απόστολοι.

Η Εμφάνιση του αγγέλου στον Ζαχαρία.

154. Άγιοι Απόστολοι.

Οι ψυχές των δικαίων στο χέρι του Θεού.

154

155

156

155. Άγιοι Απόστολοι. Η Γέννηση του Προδρόμου.

156. Άγιοι Απόστολοι.

Η Γέννηση του Προδρόμου (Λεπτομέρεια).

157. Άγιοι Απόστολοι. Η σκηνή του λουτρού
από τη Γέννηση του Προδρόμου.

μου. Στον τρουλίσκο που καλύπτει το χώρο αυτό εκπλήσσουν με τη χρωματική ευαισθησία τους, την ωραιότητα των προσώπων, την αρμονία των αναλογιών και την ακρίβεια της εκτέλεσης οι παραστάσεις της Θεοτόκου σε προτομή με τον Χριστό στο στήθος και των αγγέλων που παρασιτέκουν ολόσωμοι και σε στηθάρια. Οι τοιχογραφίες αυτές αποκαλύφθηκαν μόλις τα τελευταία χρόνια και τοποθετούν την τοιχογράφηση του κα-

θολικού στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 14ου αι.

Τέλος, στους δύο δυτικούς τρουλίσκους κυριαρχεί στην κορυφή η μορφή του Χριστού στηθαίου, περιτολισμένη από τα τάγματα των αγγέλων και από προφήτες.

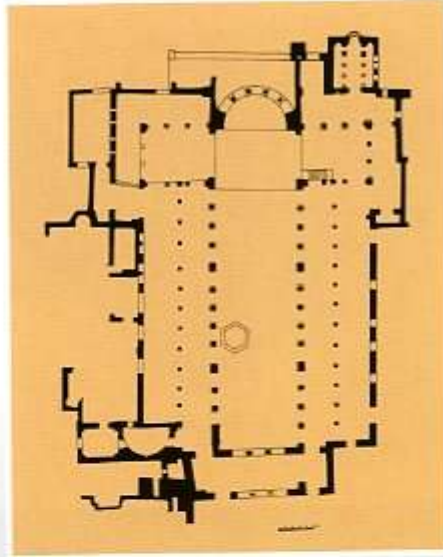
158. Άγιοι Απόστολοι. Το Συμπόσιο του Ηρώδη.

159. Άγιοι Απόστολοι. Ο χορός της Σαλώμης από το Συμπόσιο του Ηρώδη.

159

ρίως ναός χωρίζεται σε πέντε κλίτη με τέσσερις μακρές κιονοστοιχίες. Ανάμεσα στους κίονες του κεντρικού κλίτους παρεμβάλλονται δύο ζεύγη μεγάλων πεσσών. Τα πέντε κλίτη απολήγουν στην ανατολική πλευρά του ναού σε ένα εγκάρσιο κλίτος που εξέρχεται από το πλάτος της εκκλησίας και σχηματίζει συμβολικά το σχήμα

178. Άγιος Δημήτριος.

Η ψιάλη σε παλιά φωτογραφία.

179. Άγιος Δημήτριος. Κάτοψη.

180. Άγιος Δημήτριος. Άνοψη από δυτικά.

να προσκολλημένο το ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ που έχει τη μορφή μικρής τρίκλιτης βασιλικής, διακοσμημένης με ένα ενδιαφέρον σύνολο τοιχογραφιών. Σύμφωνα με την επιγραφή στο βόρειο τοίχο, τη δαπάνη της τοιχογράφησης προσέφεραν στα 1302-1303 ο πρωτοστράτωρ Μιχαήλ Δούκας Γλαβάς Ταρχανειώτης, κτήτωρ της μονής της Παμμακαριστού στην Κωνσταντινούπολη και η σύζυγός του Μαρία Παλαιολογίνα. Οι τοιχογραφίες του Αγίου Ευ-

199

θυμίου αντιπροσωπεύουν την παλαιολόγεια ζωγραφική των αρχών του 14ου αι. στη Θεσσαλονίκη και ακολουθούν το τυπικό εικονογραφικό πρόγραμμα της εποχής με σκηνές από το Δωδεκάορτο, τα Θαύματα

200

198. Άγιος Δημήτριος. Η Παναγία και ο άγιος Θεόδωρος.

199. Άγιος Δημήτριος. Παρεκκλήσιο Αγίου Ευθυμίου. Η Μετάληψη.

200. Άγιος Δημήτριος. Τοιχογραφία στο παρεκκλήσιο του Αγίου Ευθυμίου (λεπτομέρεια).

201. Άγιος Δημήτριος, Παρεκκλήσιο
Αγίου Ευθυμίου. Αποψη από ανατολικά.

202. Άγιος Δημήτριος, Αποψη της Κρύπτης.

203. Άγιος Δημήτριος, Κρύπη, το αγίσωμα.

201

και τη διδασκαλία του Χριστού και σκηνές από το συναξάρι του αγίου Ευθυμίου. Οι σκηνές εξελίσσονται αφηγηματικά, η μία δίπλα στην άλλη, χωρίς να χωρίζονται σε αυτοτελείς πίνακες. Η ζωγραφική χαρακτηρίζεται από την εκφραστική και δραματική παρουσίαση και ερμηνεία των γεγονότων και βρίσκεται πολύ κοντά με τις τοιχογραφίες του Πρωτάτου στο Άγιο Όρος και τις τοιχογραφίες της Περιβλέπτου στην Αχρίδα, με την υπογραφή του Ευτύχιου και του Μιχαήλ Ασπραιά.

Η ΚΡΥΠΤΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Η Κρύπη, κάτω από τη βασιλική του Αγίου Δημητρίου, είναι το ανατολικό τμήμα των ρωμαϊκών λουτρών όπου

202

